

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

“Иқтисодиётда ахборот тизимлари”

факультети

Рўйхатга олинди

№ _____

« _____ » _____ 2016 й.

“Касб таълими (иқтисодиёт)”

кафедраси

Рўйхатга олинди

№ _____

« _____ » _____ 2016 й.

**“КАСБИЙ ТАЪЛИМ МЕТОДИКАСИ. ЎҚИТУВЧИНИНГ НУТҚ
МАДАНИЯТИ”
фанидан**

КУРС ИШИ

**Мавзу. VII – IX асрларда Мовароуннахрда тарбия, мактаб ва
педагогик фикрлар**

Илмий раҳбари: _____ **Мамажонов И.Ғ** _____
(лавозими, Ф.И.Ш)

Бажарди: _____ **Тўраев Ж.** _____
(Курс, гуруҳ, Ф.И.Ш)

Комиссия аъзолари: 1. Ҳакимова М.Ф. _____

2. Лутфуллаева Н.Х _____

3. Мамажонов И.Ғ. _____

Ҳимоя натижаси: « _____ » балл

« _____ » _____ 2016 й.

Тошкент – 2016

Мавзу.VII – IX асрларда Мовароуннахрда тарбия, мактаб ва педагогик фикрлар

Режа.

- 4.1.Ислом дини ғояларини таълим – тарбияга таъсири.
- 4.2.Хадис илмини пайдо бўлиши.
- 4.3.Ал-Бухорийнинг хадис илмини ривождаги хизматлари.
- 4.4.Ат - Термизийнинг хадис илмига қўшган хиссаси.

4.1.Ислом дини ғояларини таълим – тарбияга таъсири

VII асрда Арабистонда шаклланган ислом дини VIII асрга келиб Марказий Осиёда кенг ёйилди. Маркзий Осиё Араблар томонидан босиб олинди. Маркзий Осиёда араб давлати – халифалиги ўрнатилиб, “Қуръон” қонун – қоидалари амалга оширила бошланди.

Ислом дунёвий дин сифатида вужудга келиши ва бошқа динлар ўрнини олиши тарихан ижобий рол ўйнади. Чунки унда аввалги динларнинг ижобий хусусиятлари ўз ифодасини топди. Чунончи, ислом ва унинг асосий китоби бўлмиш “Қуръон”да ахлоқ – одоб, иймон, инсонни улуғлаш, жамиятга хизмат қилиш, оилани мустаҳкамлаш, ота – онага ҳурмат каби масалалар равшан акс этди.Исмоил ал – Бухорий, Имом Муслим ибн ал – Хажжож, Абу Исо Мухаммад ибн ат – Термизий, Абу Лайс Самарқандий. Баховуддин Нақшбандий, Ахмад Яссавий тўплаган ҳадислар ҳам таълим –тарбияда муҳим аҳамият касб этди.

VIII аср охири, IX аср бошида араб халифалигининг маркази Бағдодда илм – фан ривожланди, юнон олимларидан Платон, Арестотель, Сократ, Гиппократ, Гален, Евклид, кабиларнинг асарлари араб тилига тарджима этилди. Халифа Хорун ар – Рашид ўлимидан сўнг унинг ўғли ал – Маъмун халифа этиб тайинланди. У Бағдодда илмий Марказ – академия ташкил этиб, унга барча мусилмон улкаларининг фозилларини тўплади. Бу Марказда

Мовараннахр , Хуросондан келган Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Марвозий, Марваруддий, Жавҳарий каби олимлар Баҳдод академиясининг жаҳонга машғур қилишда жуда катта фаолият кўрсатдилар.

Ислом ва унинг ҳуқуқшунослик, ҳадисшунослик соҳалари ривожланди. Бу даврда Марказий Осиё жаҳон илм – фанининг, кишилиқ жамиятининг ривожига, шунингдек, ислом динининг ахлоқий – ҳуқуқий тарбиядаги мавқиеига катта ҳисса қўшади. IX – XII асрлар давомида Марказий Осиё жаҳонга Хоразмий, Фарғоний, Исмоил Бухорий, Ат – Термизий, Абу Наср Фаробий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Исмоил Журжоний, Марғилоний, Замаҳшарий, Махмуд Қошқарий каби улкан олимларни тақдим этди. Бу олимлар ўз ижодлари, асарлари Билан ўз халқларининг, умуман, Марказий Осиёнинг шухратини оламга ёйдилар.

Ислом жаҳонга кенг ёйилган диндир. Унинг таълимотлари Аллоҳ томонидан пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо салаллоҳу алайҳи вассаламга нозил этилган – Қуръони Каримда баён этилган.

Қуръони Карим

Қуръони Карим мусулмон аҳлининг дунёқараши фалсафаси, маънавияти, ахлоқи, хулқининг асоси бўлиб, унда илоҳиёт, диний эътиқод масалалари билан бирга, инсонпарварлик, инсонлар ўртасида юзага келадиган зиддият – низоларнинг олдини олиш, улар орасида адолат ўрнатиш каби ахлоқий муаммолар ҳам ифодаланган.

Ислом Қуръони Каримдан кейин муътабар саналган пайғамбаримиз Муҳаммад Алайҳиссаломнинг “Ҳадиси” Шарифларида мусулмонларнинг моддий ва маънавий жиҳатдан баркамол бўлишларини орзу қилиб ота – онага ҳурмат, меҳнатсеварлик, ўзаро аҳил бўлиш, меҳр – оқибат, эҳсон, сабр – тоқат, камтарлик, вафо – садоқат, поклик каби инсоний сифатлар ҳақидаги насиҳатлари ва яхши фазилатли бўлиш йўллари баён этилган.

Қуръони Каримда таъкидланишича, ота – она билан мулоқатда бўладиган фарзанд беш нарсани билиши керак. Мулоқат чоғида у:

- Ота – оналари каттиқ – қурум гапириб юборганларида ҳам уларга малол келиб “уфф” демасликлари;
- Ота – онани хафа қиладиган сўз сўзламасликлари;
- Ота – оналарига доимо эҳтиром билан яхши сўзларни сўзлашлари;

➤ Ота – оналарига доимо раҳм – шафқат кўрсатиб, ўзларини уларнинг олдида камтар тутишлари;

➤ Аллоҳдан ота – оналарига раҳмат тилаб дуо қилишлари лозим эканлиги уқтирилади.

Ота – оналар болани дунёга келтиришга сабаб бўлганлиги учун эмас, балки уни одобли, ҳаёли, ахлоқли қилиб вояга етказганликлари учун олқишга сазовардирлар. Пайғамбаримиз Муҳаммад с.а.в.: “Киши ўз боласига одобдан кўра афзалроқ нарса ато этолмайди” - дейдилар.¹

Ислом динида оналар муътабар зот сифатида улуғланади ва шарафланади.

Ислом динида меҳнат қилиш ибодат қилиш билан баробарлиги, меҳнат қилишдан уялмаслик кераклиги айтилади. Зеро, меҳнат – инсон ҳаётнинг кўрки, беағи. Меҳнат инсонни уч балодан сақлайди: юрак сиқилишидан, ахлоқий бузилишдан, муҳтожликдан.

Ислом дини илм талаб қилинишини ибодат даражасига кўтаради, илм талабини ихтиёрий ибодатдан юқори қўяди. Ислом таълимотига кўра, илм олишда эркак ҳам, аёл ҳам тенг ҳуқуқлидир.

Илм – улуғ ҳикмат, илм – иймон, эътиқод. Дин асосини, қуръоннинг мазмуни ва моҳиятини билиш, англаш учун ҳам илмли бўлиш, уни мукамал эгаллаш керак. Пайғамбаримиз с.а.в. айтадиларки: “Бир соат илм ўрганиш кечаси билан намоз ўқиб чиққандан афзалдир. Бир кун илм ўрганиш уч ой рўза тутгандан яхшироқдир”, Қуръонда “эхсон” сўзи “яхшилиқ” маъносида келган. Яъни Аллоҳ сени инсон қилиб, ҳамма аъзоларингни ўз вазифасини бажарадиган қилиб яратди, энди сен ҳам шу эҳсонлар эвазига унга имон келтиришинг, унгагина ибодат қилишинг лозим.

Маълумки саҳийлик қўли очиқ, олий ҳимматлик демакдир. Саҳийлик гўзал хулқларнинг энг аълосидир. Қўли очиқ саҳий одам ҳар кимнинг қошида ҳурматли ва қадрлидир. Саҳий бўлиш учун бой бўлиш шарт эмас, оз нарса Билан ҳам саҳийлик қилиш мумкин. Муҳаммад с.а.в. умматларини

¹ Раҳимжонов Н Ёшлар иқтисодий тафаккурини шакллантиришда oilанинг роли.БМИ.2005.

огоҳлантириб: “енглар, ичинглар, кийининглар, садақа қилинглари, аммо исроф қилманглари, мағрурланманглари” дейдилар ва чанқаган кишига сув бериш ҳам садақа бўлишини айтадилар.

Ислом таълимотида сабр ахлоқий фазилат, мусулмон кишининг рухий таянчларидан бири ҳисобланади. Сабр мусулмонлар қалбига сукунат ва хотиржамлик бахш этади, алам бераётган дардига малҳам бўлади. Ислом динида инсонларни садоқатлилик, вафодорлик, камтарлик, ҳаллоллик каби фазилатлар ҳам шарафланади. Баҳиллик, манманлик, риё каби иллатлар қораланади.

4.2. Ҳадис илмининг пайдо бўлиши

Ислом дини таълимотида “Қуръони карим”дан кейин асосий манба ҳадислардир. Ҳадис илми билан шуғулланиш асосан VIII асрнинг иккинчи ярмидан бошланиб, унга энг билимдон, мўътабар шахсларгина тартиб берган. Маълумотларга қараганда, VIII-XI асрларда тўрт юздан ортиқ муҳаддис ҳадис илми билан шуғулланган. Биз бу манбаларнинг кўпи билан таниш эмасмиз. Кейинги йилларда Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳаёти ва фаолияти ҳамда унинг диний-ахлоқий кўрсатмаларини ўз ичига олган ҳадислар, Имом Исмоил ал-Бухорийнинг “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ”, “Ал-адаб ал-муфрад” асарлари таржима қилиниб нашр этилди. Ат-Термизийнинг “Аш-Шамоили ан-Набавия” асари ҳамда уларга ёзилган сўзбошилар, баъзи кичик рисола ва мақолалар чоп этилди. Биз ана шу манбаларга таянган ҳолда фикрларимизни баён этамиз.

“Ҳадис” ёки “сунна” сўзлари бир маънони англатиб, Расулуллоҳнинг ҳаёти ва фаолияти ҳамда диний ва ахлоқий кўрсатмалари ҳақидаги ривоятлардан иборат.

Муҳаммад алайҳиссаломнинг ибратли ишлари, эътиқод, поклик ва инсонга хос маънавий-ахлоқий хислатларни ифодаловчи сўзлари панд-насиҳатлари унинг номи билан боғлиқ ҳадисларда мужассамланган.

Ҳадислар дастлаб ёзиб борилмаган. Чунки пайғамбаримиз Қуръони Карим нозил бўлган вақтларда араб бўлмаган кишиларнинг ҳадисларни Қуръон оятларидан деб ўйлашларидан чўчиб, уни ёзиб боришларига рухсат этмаганлар. Лекин пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳивасаллам ҳузурида саҳобалар бўлиб, улар Расули акрамдан эшитган ҳадисларни ёдлаб борганлар. Масалан, Ҳазрати Абу Хурайра шундай мўътабар кишилардан бўлиб, бутун имрини ҳадисларни ёдлашга бахш этган. Мазкур ҳадислар тўғри, ишонарли (саҳиҳ) бўлган.

Лекин, ҳадисларни ёд олган кишилар тобора камая боргани ҳамда аста-секин улар унутилиб кетишининг олди олиниб, халифалар ишонарли ҳадисларни тўплашга фармон бердилар. Исломуносоқ олимлар бу ишни бошида турган дастлабки халифа Умар ибн Абдулазиз эканлигини таъкидлайдилар.

Ҳадисларни биринчи марта ёзиш билан машғул бўлган муҳаддислар Рабъ бин Сабаҳ, Саид бин Аби Аруба, Молик бин Анас, Абдумалик бин Журайж Маккий, Абдураҳмон ал-Авзоий Шоший, Суфён Саврий Куфий ва бошқалар деб кўрсатилади.

VIII-IX асрлар ҳадис илми учун “олтин давр” ҳисобланади. Бу даврга келиб, ислом уламолари томонидан ҳадисларнинг қай даражада тўғрилиги, қандай манбаларга таянганлиги тадқиқ этила бошланади. Чунки, баъзи сохта, ишончсиз ҳадислар ҳам пайдо бўла бошлаган, уларни текшириб, асл ҳадисларни тиклаш ва ёзма равишда қайд қилиш замон талаби бўлиб қолган эди. Шунинг учун ҳам биринчидан, ҳадисларни ёддан билувчи ҳақиқий билимдон, ўткир муҳофазали кишиларнинг аста-секин камайиб кетаётганлиги, иккинчидан, ҳадисларнинг ҳақиқий, ишонарли, яъни саҳиҳларини сақлаб қолиш мақсадида ҳадислар текширилиб, асл ҳолига қайтарилиб, ёзиб йиғила бошланган. Ана шу тарзда ҳадис илми ривожлана бошлаган.

Ислом дунёсида энг нуфузли манбалар деб саналган олти ишончли тўплам (ас-саҳиҳ ас-ситта)ни яратган муҳаддислар ҳам ватандошларимиз

бўлиб, ҳадис илми ривожланган IX асрда яшаб ижод этганлар. Булар Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий 194 (810) - 256 (870), Имом Муслим ибн ал-Хажжож 206 (819) - 261 (874), Имом Исо Муҳаммад ибн Исо ат-Термизий 209 (824) - 279 (892), Имом Абу Довуд Сулаймон Сижистоний 202 (817) - 275 (880), Имом Аҳмад ан-Насоий 215 (830) - 303 (915), Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Язид ибн Можжа 209 (824) - 273 (886) каби алломалардир.

Олимлар “ал-кутуб ас-ситта” (олти китоб)ни қуйидагилардан иборат деб кўрсатадилар.

1. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий томонидан ёзилган “Ас-Саҳиҳ”.

2. Имом Муслим ан-Нишопурий (Имом Муслим ибн ал-Хажжож) томонидан ёзилган “Ас-Саҳиҳ”.

3. Имом Ибн Можжа томонидан ёзилган “Суннан”.

4. Имом Абу Довуд Сулаймон-Сижистоний томонидан ёзилган “Суннат”.

5. Имом ибн Исо ат-Термизий томонидан ёзилган “Аж-жами ал-кабир”.

6. Аҳмад ан-Насоий томонидан ёзилган “Суннан” каби тўпламлардир.²

Ҳадис таълиф этишда асосан, уч йўналиш пайдо бўлган

1. “Муснад” йўналиши. Бунда турли мавзудаги ҳадислар, бир жойда келтирилиб, алифбо тартибида жойлаштирилган. Абдуллоҳ ибн Мусо, Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ҳадисларни ана шу йўналишда тўпаганлар.

2. “Саҳиҳ” (ишончли) йўналиши. Бунга Имом Бухорий асос солганлар. Буларга тўғри, ишонарли ҳадислар киритилган.

3. “Суннан” йўналишидаги ҳадислар. Мазкур йўналишдаги ҳадисларга тўғри, ишонарли ҳадислар билан бир қаторда, “заиф” ҳадислар ҳам киритилган. Абу Довуд, Исо ат-Термизий, ан-Насоий, ибн Можжалар шундай йўналишдаги ҳадисларни тўпаган муҳаддислар.

² Азимов А. Ислом ва ҳозирги замон. Тошкент, Ўзбекистон, 1991, 13-бет.

Мовароуннаҳрда биринчи бўлиб ҳадис тўплаган муҳаддис Имом Абдуллоҳ ибн Муборак ал-Марвазий саналади. Яна ватандошларимиздан Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ал-Марвазий, Исҳоқ ибн Раҳовайх ал-Марвазий, Имом ал-Ҳайсам ибн қулайб аш-Шоший, Ҳофиз ал-Хоразмий, Имом Абдулҳасан Аҳмад ибн Муҳаммад ас-Самарқандий ва бошқалардир.

Ҳадисларда инсоннинг камолга етиши учун талаб этиладиган инсоний фазилатлар акс эттирилган бўлиб, булар меҳр-оқибат кўрсатиш, саҳийлик, очик кўнгиллилик, ота-она ва катталарга, қариндошларга ғамхўрлик, ҳурмат, фақир-бечораларга мурувват, ватанга муҳаббат, меҳнат ва касб-ҳунарни улуғлаш, ҳалоллик, поклик, ўзаро дўст, тинч-тотув бўлиш ва бошқалардан иборатдир. Бундан ташқари, инсоннинг ўзини ёмон иллатлардан тийиш, яхшилик сари интилиш кераклиги борасидаги панд-насихатлар ҳам ўз ифодасини топганки, буларнинг барчаси қуръони Карим кўрсатмаларидан келиб чиқади ва комил инсонни шакллантириш мезони саналади. Аввало, Ислом ақидасига биноан ҳар бир мусулмон иймонли бўлиши керакдир. Қуръони Каримда таъкидланганидек, ҳадиснинг ҳам биринчи китоби иймон китобидир. Исломдан мурод иймон демакдир. Иймоннинг мукаммал бўлмоғининг уч шарти кўрсатилади:

- тўғри эътиқодли бўлмоқ;
- кишилар билан яхши муносабатда бўлмоқ;
- киши ўз устида ишламоғи ва ўзини ибодат ва итоатга чиниқтирмоғи.³

Иймон дарахтга тенглаштирилади ва унинг 60 дан ортиқ шохлари бор деб, иймон белгилари санаб ўтиладики, буларнинг ҳар бири инсон маънавий қиёфасининг мукаммаллашувига таъсир этувчи хислатлардир. Булар қуйидагилардан иборат: “қўли билан ва тили билан ўзгаларга озор бермаган киши мусулмондир”; “Ўзи яхши кўрган нарсани биродарингизга раво кўрмагунингизча ҳеч бирингиз чинакам мўмин бўла олмайсиз” (3-,4-, 6-

³ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис, 1-жилд ал-Жомеъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). Тошкент. Қомуслар Бош таҳририяти, 1991, 14-бет (Бошқа манбалар ҳам ушбу китобдан олинди).

боблар); “Учта хислатни ўзида мужассам қилган кишининг иймони мукаммал бўлгайдир:

- инсофли ва адолатли бўлмоқ;
- барчага салом бермоқ;
- камбағаллигида ҳам садақа бериб турмоқ”.

Бундан ташқари, кишилар учун хос бўлмаган мунофиқлик иллатлари ҳам кўрсатиб ўтилади: Расуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам айтганлар: “қуйидаги тўртта иллат кимда бўлса, аниқ мунофиқ бўлгайдир, кимдаки улардан биттаси бўлса, уни тарк этмагунча мунофиқликдан бир иллати бор экан, дейиладир:

- омонатга хиёнат қилгайдир;
- сўзласа ёлғон сўзлагайдир;
- шартнома тузса, шартида турмагайдир;
- уришиб қолса, кек сақлагайдир ва ноҳақлик қилгайдир”

4.3.Ал-Бухорийнинг ҳадис илмини ривожигаги хизматлари

“Саҳиҳ” йўналишининг асосчиси, энг етук ва машҳур муҳаддис Абу Абдулоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийдир. Имом Бухорий ҳадис илмида “Амир ул-мўъминин”. У “Имом ал-муҳаддисийн” (“Барча муҳаддисларнинг пешвоси”) деган шарафли номга сазовор бўлган.

У 810 йил, 13 майда (баъзи манбаларда 810 йил, 20 июлда) (ҳижрий 194 йил шаввол ойининг 13 куни) Бухорода туғилган.

Имом Ал-Бухорий(810 - 870)

Гўдаклигида отадан етим қолган. Ўқув муассасасида савод чиқарган, 10 ёшиданок араб тили ва китобларидан уларни ёдлай бошлайди. Ал-Бухорий

ҳадис илмини катта қизиқиш билан ўргана бошлайди. Ёшлик чоғидан бошлаб турли ровийлардан эшитган ҳадисларни ёдлаб борор эди. Абдуллоҳ ибн ол-Муборак, Вақиъ ибн Жарроҳ каби олимлар тўплаган ҳадисларни ёд олган, ҳадис ривоятчилари ҳақидаги баҳсларда қатнашган.

Ал-Бухорий 825 йилда, ўн олти ёшида онаси ва акаси билан Ҳижозга сафар қилади. Маккаю Мукаррама ва Мадинаю Мунавварада бўлиб, ҳаж ибодатини адо этади. Балх, Барса, Куфа, Бағдод, Хуме, Дамашк, Миср, Макка ва Мадинада бўлиб, сафар жараёнида муҳаддислардан ҳадис ўқир эди. Олти йил Ҳижозда қолиб, ҳадис илмидан таълим олади. Шу билан бирга, Дамашк, Қоҳира, Басра, Бағдод шаҳарларида машҳур олимлардан фикҳ олмидан дарс олади, ўзи ҳам баҳс ва мунозараларда қатнашади, толибу илмларга дарс ҳам беради.

Имом Бухорий истеъдодли, ўткир муҳофазали, зийрак олим бўлган. “Манбаларга кўра, Бағдодда истиқомат қилган пайтида кўпинча ойнинг нурида ижод қилиб, қоронғи кечалари шам ёруғида китоб ўқир экан. Агар тунда беҳосдан бирор-бир фикр-мулоҳаза келиб қолса, шамни ёқиб дарҳол фикрини қоғозга туширар, шу тахлитда баъзи кечалари шамни йигирма мартагача ўчириб-ёқар экан”.⁴

Имом Бухорийнинг ўткир зеҳн эгаси эканлигини қўйидаги мисолдан ҳам билиш мумкин.

Ривоятларга кўра “У қайси бир китобни қўлга олиб, бир маротаба мутолаа қилса, ҳаммаси ёд қолаверарди”. Имом Бухорийнинг ўз сўзига кўра, юз минг саҳиҳ (ишончли) ва икки юз минг ғайри саҳиҳ (ишнчсиз) ҳадисни ёд билар экан. Ўз шогирдларидан Амир ибн Фаллос “Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийга маълум бўлмаган ҳадис, албатта ишончли ҳадис эмасдур”, - дейди. Устози Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ал-Марвазийнинг айтишича, “Бутун Хуросондан Муҳаммад ибн Исмоил каби олим чиққан эмас”.

Имом Бухорийнинг ўткир зеҳни ҳақида шундай ривоят келтирилади: “Имом Бухорий билан Басрада ҳадис дарсига қатнашган шерикларидан бири

⁴ Уватов У. Ҳадис илмининг султони. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2001, 29 октябр, № 43-44.

Ҳошид ибн Исмоил айтади: “Имом Бухорий бизлар билан устознинг дарсини эшитарди. Устоз ривоят қилган ҳадисларини биз ёзиб олар эдик, аммо Бухорий фақат қулоқ солибгина ўтирарди. Шу тарзда қанча кунлар ўтиб, орада устоз қарийб 15 минг ҳадис ривоят қилди. Шунда биз Бухорийга: “Сен нега ҳадисларни ёзмайсан?” - деб таъна қилган вақтимизда: “Сизлар ёзиб бораётган ҳадисларни мен устоз оғзидан ёдлаб олаётирман”, - деди-да, устоз ривоят қилган ҳамма ҳадисларни бир чеккадан ёддан ўқиб берди. Шундан кейин биз ёзиб олган ҳадисларимиздаги хатоларни унинг ёдлаганидан тузатиб оладиган бўлдик”.⁵

Имом Бухорий жуда кўп забардаст олимлардан таълим олади. Манбаларда унинг устозларини тўқсонга яқин деб кўрсатишади. Муҳаммад ибн Юсуф ал-ғартобий, Убайдулла ибн Муса ал-Абасий, Абу Бакр Абдулла ибн аз-Зубайр ал-Ҳамийдий, ибн Раҳавайх номи билан машҳур имом Исҳоқ ибн Иброҳим, Имом Аҳмад ибн Ҳанбал, Али ибн ал-Мадийнийлар унинг устозларидир.

Имом ал-Бухорийнинг ўзи ҳам йирик ва машҳур олимлар Исҳоқ ибн Муҳаммад ал-Рамозий, Абдуллоҳ ибн қутайба, Иброҳим ал-Ҳарбий, Муҳаммад ибн Абу Исо ат-Термизий, Муҳаммад ибн Наср ал-Марвазий, Муслим ибн Ал-Ҳажжожларга ўз вақтида устозлик қилган.

Имом Бухорий ўта камтар, инсонпарвар, хулқ-одобда тенгсиз, саховатли инсон ҳам бўлган. У ҳадис илмининг етук олими бўлса ҳам, вақти келганда замондошлари, шогирдларидан ҳам ўрганган. Имом Бухорий бир минг саксонта муҳаддидан ҳадис эшитган. Ундан тўқсон минг киши ишонарли ҳадисни тўплаган, 100 минг “саҳиҳ” ва 200 минг “ғайри саҳиҳ” ҳадисларни ёд олган.

Имом ал-Бухорий узоқ сафардан она юрти Бухорога қайтгач, талабалар ва уламоларга ҳадис илмидан сабоқ беради ва унинг тарғиботчисига айланади. Ривоятларга кўра, халифанинг Бухородаги ноиби Холид ибн

⁵ Ал-Бухорий ҳақида замондошларининг хотиралари. Шамсиддин Бобохоновнинг Имом Исмоил ал-Бухорийнинг “Ал-адаб ал-муфрад” китоби таржимасининг муқаддимасидан олинди. қаранг: Имом Исмоит ал-Бухорий. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). Таржима, муқаддима ва изоҳлар муаллифи Шамсиддин Бобохонов. Тошкент, Ўзбекистон, 1990, 6-8 бетлар.

Аҳмад ибн Холид аз-Зухалий уни саройига келиб ҳадис илмидан сабоқ беришга таклиф этади. Аммо Имом Бухорий бу таклифни қабул эмайди ва: “Мен илмни хорлаб султонун амирлар эшигига олиб бормаيمان. Агар амирга илм керак бўлса, тарбияланувчиларни (иккинчи ривоятда саройидагиларни) уйимга ёки масжидимга юборсин”, - деб жавоб беради. Ал-Бухорий билан амир Холид ибн Аҳмад аз-Зухаллий муносабатларига раҳна тушади. Бунга баъзи ҳасадгўй шахсларнинг иғволари ҳам сабаб бўлади. Амир буюк алломани шаҳардан чиқиб кетишга фармон беради. Уни Самарқанд уламолари ўз юртларига таклиф этадилар. Имом Бухорий йўлга чиқади. Аммо Самарқандга яқин Ҳафтанг қишлоғида (ҳозирги Пойарик тумани) бетоб бўлиб қолади ва шу ерда ҳижрий 256 йили рамазон ойининг охири куни (милодий 870 йил 1 сентябрь) 62 ёшида вафот этади ва шу ерда дафн этилади.

4.4.Ат - Термизийнинг ҳадис илмига қўшган хиссаси

Машҳур муҳаддислардан яна бири ватандошимиз Абу Исо ат-Термизий бўлиб, у 824 йилда Термиз яқинидаги Буғ (ҳозирги Сурхонларё вилоятининг Шеробод туманида) қишлоғида тўғилган. Унинг оиласи ва ота-онаси ҳақида маълумотлар йўқ. Баъзи тадқиқотчилар унинг асли марвлик бўлган деб қайд этадилар.

У болалигидан илмга қизиққан бўлиб, айниқса ҳадис илмини чуқур эгаллаган. Ат-Термизий 950 йилдан қатор мамлакатларга сафар қилади. Ҳижозда бўлиб, Макка ва Мадинани зиёрат қилади, Ироқ, Хуросонда ҳадис илми, фикҳ, илми ал-қироат, баён, тарих ва бошқа илмларни ўрганади. Мана шу сафарда ат-Термизий ҳадисларни тўплай бошлайди. Ҳадис илмини ўрганишда машҳур муҳаддис ат-Термизий устози ал-Бухорийни алоҳида ҳурмат қилади. Ҳатто манбаларда ат-Термизий устозининг вафоти туфайли кўп йиғлаганидан кўзи кўр бўлиб қолган, деган фикрлар ҳам мавжуд.

Ат-Термизийнинг ўткир зеҳни, хотираси, ёдлаш қобилиятининг

кучлилиги туфайли ал-Бухорий ҳам уни фақат шогирд сифатида эмас, ўзига ҳамкор дўст сифатида ҳам ҳурмат қилган.

Ат-Термизий узоқ сафарида ҳадисларни тўплаб, китоблар таълиф қилишга бошлади. У 863 йилда ўз ватанига қайтди ва ўзи ҳам шогирдларга таълим бериб, ҳам китоблар ёзди.

Ат-Термизийнинг ўндан ортиқ асарлар яратганлиги маълум. Булар “Ал-Жомъе ас-саҳиҳ” (“Ишончли тўплам”), “Аш-Шамоил ан-Набавия” (“Пайғамбарнинг алоҳида фазилатлари”), “Ал-илал фи-л-ҳадийс” (“Ҳадислардаги иллатлар ва оғишлар ҳақида”) асарлари машҳурдир.

Ат-Термизийнинг ёзиб қолдирган асарларидаги ҳадислар ҳам ал-Бухорий ҳадислари каби инсонни ҳалоллик, адолат, эътиқод, диёнат, поклик, меҳнатсеварлик, мурувватлилик, меҳр-шафқат, катталарга, ота-она ва қариндошларга ҳурмат руҳида тарбиялашда катта аҳамиятга эга.

Қисқа хулоса

Демак, ҳадисалар Муҳаммад пайғамбарнинг суннатлари бўлиб, мазмунан ҳар бир мўъминнинг ишончини, эътиқодини мустаҳкамлайди ва шу билан инсонни маънавий камолотга даъват этади. Ислом дини маърифатга асослангани учун ҳам ҳар бир шахсни ақлий, жисмоний, ахлоқий жиҳатдан камолга етказишга оид эътиқод ва имондан иборат бўлиб, фақат эзқуликка хизмат қилиш, олижаноб бўлиш, покиза юриш, бир бурда луқмани ҳалол қилиб ейиш, жаҳолат ва жаҳолатпарастликка йўл қўймаслик, ўз биродарининг, қариндош-уруғларининг, миллатининг ва ватанининг қадриятларини асрашдан иборатдир.”

Карим, покизалик, Аллоҳ таоло, “Ал-жомъе-ас соҳиҳ”

Ўз – ўзини назорат ва муҳофаза қилиш учун саволлар:

1. Ҳадис илмининг пайдо бўлиши.
2. Ҳадисшунослик ва таълим-тарбия.
3. Ҳадис илмининг ривожланишида Имом Бухорийнинг ўрни.

4.Бухорий ҳадислари, уларни таҳлили.

5.Имом Ат-Термизийнинг ҳадислари ва уларнинг тарбиявий аҳамияти.

6.“Саҳиҳ” ҳадислар деганда нимани тушунасиз?

7. Ҳадислар тарбияланувчиларга таълим беришда қандай аҳамият касб этади?

8.“Ғайри саҳиҳ” ҳадислар деганда нимани тушунасиз?